

πολιτισμός

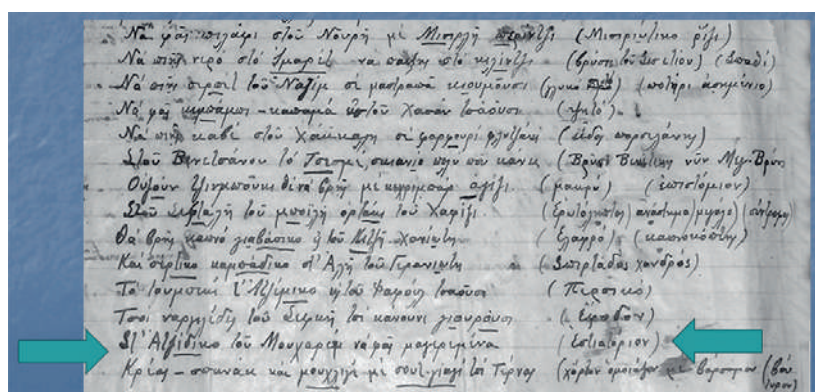
■ Του ΧΑΡΗ ΣΤΡΑΤΙΑΔΑΚΗ*

Αναδιφώντας το χθες (335)

Ρέθυμνο 1824: η πόλη της καρατόμησης των Τεσσάρων Μαρτύρων (2)

Συνεχίζω την παράθεση της εισήγησής μου στην Ημερίδα της ΙΛΕΡ για τους Τέσσερις Μάρτυρες, που αναφέρεται στο Ρέθυμνο το 1824. «Τα λαδάδικα συγκεντρώνονταν πλειοψηφικά στην μετέπειτα οδό Αρκαδίου και τα σαπουναριά κυρίως γύρω από τη σημερινή οδό Μακεδονίας, αφού είχαν ανάγκη το θαλασσινό νερό για την απομάκρυνση της περίσσειας καυστικής σόδας κατά τη διαδικασία της σαπυνοποίησης. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν συνέχιζαν και πιο μεσόγεια, στην μετέπειτα οδό Μεσολογγίου, μέχρι και τις οδούς Μαβίλη και Ρενιέρη. Πέραν των σαπουναριών, στον τομέα της μεταποίησης λειτουργούσαν μερικά ταμπακαριά (εκτός πόλης, στα ανατολικά και διάσπαρτα μεταξουργεία, όλα τους σε μουσουλμανικά χέρια. Στις συνοικίες γύρω από το λιμάνι, ιδιαίτερα στο Καστέλι, είχαν συγκεντρωθεί τα εργαστήρια και οι επαγγελματίες που δραστηριοποιούνταν στα επαγγέλματα της θάλασσας: αλιείς, καλαφάτες, караβομαραγκοί, φαροφύλακες, λιμενάρχη κ.ά.

Τα ατζικά (μαγεριά, εικόνα) ήταν συγκεντρωμένα στη Μικρή και στη Μεγάλη Αγορά, καθώς και στον δρόμο που διέσχισε εγκάρσια την πόλη (σημερινές Αραμπατζόγλου και Κορωναίου), ενώ οι καφενέδες ήταν περισσότερο διεσπαρμένοι. Τα βοτανοπώλεια (αχτάρικα) εντοπιζόνταν στις συνοικίες Κουμ Καπί και Γιαλί. Τα μπουρατατζικά και γενικότερα τα σεκεράδικα συγκεντρώνονταν στην περιοχή γύρω από το Σεϊτάν Τσαρσί.

Να σημειώσουμε ότι το 1824 τα επαγγέλματα του λιμανιού, πλην των διοικητικών και στρατιωτικών, κυριαρχούνταν από χριστιανούς και όχι από μουσουλμάνους, όπως γνωρίζουμε ότι συνέβαινε αργότερα και μάλιστα κατ' αποκλειστικότητα.

Πολλοί καταστημάτρχες, ιδίως στη Μικρή και στη Μεγάλη Αγορά αλλά και στη Χαλάστρα είχαν καταστήματα τους με ξυλοκατασκευές κατά το πλάτος περίπου των σημερινών πεζοδρομίων, αφού ο στεγασμένος χώρος που διέθεταν ήταν μικρός. Όμως οι δρόμοι αυτοί δεν μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως μπεζεστένια, αφού δεν ήταν στεγασμένοι. Οι όροφοι επεκτεινόταν επίσης στον δημόσιο χώρο με τα σαχνισιά, τα οποία όμως δεν ήταν τόσο όσα κατασκευάστηκαν μετά τον -μεταγενέστερο- σεισμό του 1856, οπότε η χρήση τους γενικεύτηκε και ξεπέρασαν τις τρεις εκατοντάδες, με συνηρητικούς υπολογισμούς.

Η λάντζα των σπιτιών γινόταν από τα πηγάδια τους, μέσα στην οικοδομή ή στον κήπο. Την εικόνα ενός τέτοιου πηγαδιού με την αυλή που το περιέκλειε το 1817 μας κατέ-

Γνωστές κρήνες ήταν μια προύπαρξουσα, επονομαζόμενη «του Βενετσάνου ο τσεσμές» (δηλαδή η κρήνη

Αναφερθήκαμε ήδη στο στένεμα του Μείντανιου, αφού κατά τον 19^ο αιώνα η πλατεία περιορίστηκε με την προθήκη μιας σειράς οικοδομών μεταξύ των σημερινών οδών Παλαιολόγου και Μοσχοβίτη. Η τακτική αυτή επιχείρηση να αμβλύνει το πρόβλημα της έλλειψης οικοδομήσιμων χώρων, σε μια πόλη που βαθμιαία αλλά σταθερά αύξανε τον πληθυσμό της. Η τάφρος του φρουρίου (εικόνα) απαγορευόταν να οικοπεδοποιηθεί, για λόγους στρατιωτικούς, κι αυτό είχε ως αποτέλεσμα να μας αφήσει μέχρι τις μέρες μας κάποιες αδόμητες, κατά το μείζον ή ήταν «Περβόλες», που έχουν μετατραπεί σε σωτήρια πάρκινγκ και σε θερινό κινηματογράφο.

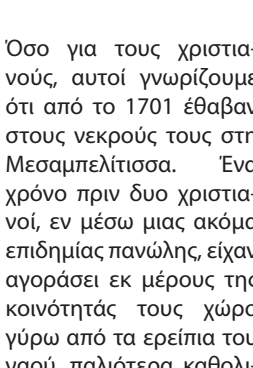
Πέραν του Μείντανιου, κραυγαλέες περιπτώσεις οικοδόμησης σε δημόσιους χώρους ήταν εκείνη της παλιότερης Ruga Maistra, σημερινής Αρκαδίου, στο οικοδομικό τετράγωνο μέχρι την Προκυμαία, καθώς και του λιμανιού, το πλάτος των αποβάθρων του οποίου μειώθηκε έτσι δραστικά, καθιστώντας το ανεπαρκές για φορτοεκφορτώσεις. Είναι πιθανόν εδώ η απαξίωση του από την προσάμμιση, που καθιστούσε αδύνατη την προσόρμιση μεγάλων σκαφών, να συνέτεινε στον περιορισμό αυτό του πλάτους. Από την άλλη πλευρά η οικοπεδοποίηση συντελούσε στην αποκόμιση εσόδων από τα αυτοκρατορικά ταμεία, τα οποία ήταν ούτως ή άλλως ελλειμματικά. Η οικοδόμηση της αμμοудιάς οδήγησε τα κτήρια στο ύψος όχι του χειμερίου κύματος αλλά του καλοκαιρινού, όπως φαίνεται και στη φωτογραφία του αρχείου του Λαογραφικού Μουσείου, που τραβήχτηκε αμέσως μετά τη δημιουργία της πλατείας Χιοστάκ το 1899.

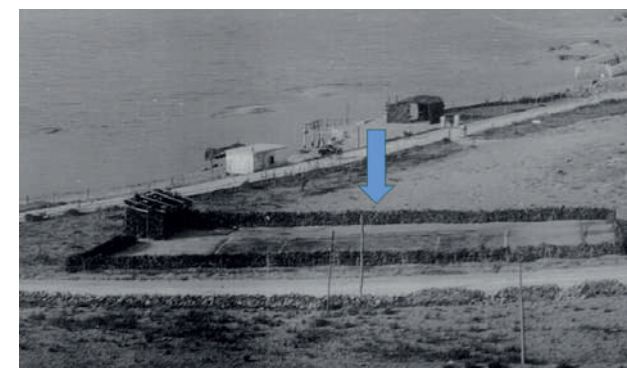
Εκτός του περιμετρικού τείχους της πόλης η οικοδόμηση ήταν αδύνατη. Τα μόνα κτίσματα που υπήρχαν ήταν εκείνα του τεμένους Βελή πασά, με τη βενετσιάνικη κρήνη του νερού δίπλα τους. Δεν γνωρίζουμε αν δίπλα στην επίσης κρήνη του Κουμπέ στα δυτικά είχε οικοδομηθεί η εξέδρα που στεγαζόταν με τρούλο, είναι πιθανόν όμως αυτό να συνέβη μεταγενέστερα από την εποχή στην οποία αναφερόμαστε. Οπωσδήποτε εκτός των τειχών και μετά την τάφρο, η οποία ακουγόταν με το όνομα «Σεπέρια», απλώνονταν τα πολύ εκτεταμένα μουσουλμανικά νεκροταφεία,

αφού η ανακομιδή των οστών των μουσουλμάνων ήταν απαγορευμένη. Τα νεκροταφεία αυτά ήταν πολύ εκτενέστερα απ' ό,τι γενικά πιστεύεται, και, πέραν του μεταγενέστερου Κήπου και του γειτονικού αδόμητου σήμερα χώρου στάθμευσης, περιλάμβαναν τα οικόπεδα του 3^{ου} Γυμνασίου, του Οίκου Παιδείας και του 2^{ου} Δημοτικού Σχολείου, φθάνοντας στα νότια μέχρι τις οδούς Σάβα και Χατζημιχάλη Γιάνναρη.

Όσο για τους χριστιανούς, αυτοί γνωρίζουμε ότι από το 1701 έθαβαν στους νεκρούς τους στη Μεσαμπελίτσια. Ένα χρόνο πριν δυο χριστιανοί, εν μέσω μιας ακόμα επιδημίας πανώλης, είχαν αγοράσει εκ μέρους της κοινότητάς τους χώρο γύρω από τα ερείπια του ναού, παλιότερα καθολικού γυναικείου μοναστηρίου. Στη συνέχεια όμως ένας από αυτούς, ο Αλέξανδρος, είχε προπαθήσει να καταραστεί τον χώρο, χωρίς το ιεροδικείο να του το επιτρέψει. Για την απόκτηση του χώρου, που τοποθετούνταν χωρογραφικά εντός του Τοπ Αλτί, κάθε χριστιανός είχε καταβάλει συνεισφορά ογδόντα παράδων. Είναι σαφές ότι το νεκροταφείο αφορούσε την παλιά πτέρυγα του υπάρχοντος και σήμερα, εκείνη στα νοτιοανατολικά του παλιού κοιμητηρίου, που περιλαμβάνει και τον ναό.

Στον μισό αιώνα που είχε μεσολαβήσει από την κατάκτηση του Ρεθύμνου το 1646 μέχρι τότε, το 1701, γνωρίζουμε ότι οι χριστιανοί είχαν άδεια και έθαβαν τους νεκρούς τους περίε του τεκέ Βελή πασά. Όσο για τις εβραϊκές οικογένειες, αυτές έθαβαν τους δικούς τους βορειότερα, στην περιοχή Οβραϊκή, όπου σήμερα το ΚΤΕΛ, που εκτείνονται στα δυτικά μέχρι το «Οβραϊκό γεφύρι». Να σημειώσουμε ότι ο αριθμός των Εβραίων Ρεθεμνιωτών δεν ήταν τόσο μικρός, όσο συνηθίζαμε να θεωρούμε με τα δεδομένα του Μεσοπολέμου. Το έτος 1783 ήταν αναλογικά περισσότεροι από κάθε άλλη πόλη της Κρήτης, σημειώνοντας ποσοστό 2,5%, ενώ μεταγενέστερα από το 1824, το 1881, απογράφηκαν 31 άτομα εβραϊκής καταγωγής.

Προκύπτει το ερώτημα ποιοι ήταν οι χώροι άσκησης της λατρείας των δύο αυτών κοινοτήτων. Για τη θέση της Συναγωγής υποθέσις μόνο μπορούμε να κάνουμε, με βάση κι αυτές δυο παλιότερα σχεδιαγράμματα, της Βενετοκρατίας, που την τοποθετούν το πρώτο στο Castell Vecchio και το δεύτερο στα δυτικά του όρια, στην περιοχή των σημερινών οδών Μελαιοσηνού-Σαλαμίνας. Οι χριστιανοί εκτελούσαν τη δική τους λατρεία στον ναό του Αγίου Γεωργίου στη Γρότα (εικόνα) και για κάποια χρονικά διαστήματα και στον ναό της Παναγίας, που προϋπήρχε εκείνων των ετών 1844 και 1956, στη θέση του σημερινού μητροπολιτικού ναού. Οπωσδήποτε την εποχή στην οποία αναφερόμαστε ο ναός της Παναγίας βρισκόταν σε άσχημη κατάσταση. Χρειάστηκε να μεσολαβήσει το Χάτι Σερίφ του Γκιουλχανέ του 1839, που καθιέρωνε μια στοιχειώδη ανεξίτηλη κεία, για να ζητήσουν οι χριστιανοί της πόλης του Ρεθύμνου άδεια και να ανεγείρουν το 1844 στη θέση του έναν νέο ναό.

Όσο για την εκπαίδευση των δύο κυρίαρχων θρησκευτικών κοινοτήτων, για τους μουσουλμάνους λειτουργούσαν στον τομέα της ιερατικής εκπαίδευσης δύο τουλάχιστον ιεροδιδασκαλεία, στα τεμένη Νερατζές και Βελή πασά, με σχετικές βιβλιοθήκες. Μάλιστα η επιγραφή (Κιτάπχανε, εικόνα) και το κτήριο στο πρώτο τέμενος διασώζονται, στο παλιότερο παρεκκλήσιο των αδελφών Μοάτσου. Στον τομέα της κοσμικής εκπαίδευσης λειτουργούσε πρωτοβάθμιο σχολείο αρρένων. Για τους χριστιανούς λειτουργούσε κοινό σχολείο πριν από το πέρας του 18^{ου} αιώνα και δευτεροβάθμιο, επονομαζόμενο «ελληνικό», από το 1795.

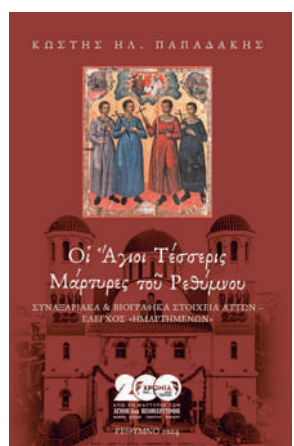

Ως προς τις πύλες της πόλης, αυτές της γενικής χρήσης ήταν αποκλειστικά δύο, αφού η τρίτη είχε αυστηρά στρατιωτική χρήση. Τα Κατωμέρια, τα Αρκαδιώτικα, το Αμάρι και ο Μυλοπόταμος μπεινόβγαλαν στην πόλη από το Κουμ Καπί ενώ το Δυτικό Ρέθυμνο, ο Καμπανός, τα Βαλκάνια και η Πίσω Παλιά έκαναν το ίδιο από το Ορτά Καπί, τη σημερινή Μεγάλη Πόρτα. Οπωσδήποτε η θέση της ντάμπιας, του προμαχώνα δηλαδή που περιέκλειε τη δεύτερη αυτή είσοδο, είχε μετατοπιστεί από εκείνη της Βενετοκρατίας προς τα ανατολικά, ενώ η στοά της, μήκους 17 περίπου μέτρων, κάμπιπταν ώσπου να οδηγήσει στο εσωτερικό της πόλης. Μπαίνοντας από εκεί οι περιηγητές και στρίβοντας περίπου στη μέση της αντίκριζαν μια τυπική οθωμανική πόλη, όπως μας το παραδίδουν στις έντυπες εντυπώσεις τους.

Η άλλη Πύλη, εκείνη της Άμμου, ήταν πολύ απλούστερη, υποστηριζόταν όμως, η ίδια και το κενό από το τείχος μέχρι τη θάλασσα, από τη Μπαλτά Ντάμπια, ένα οχύρωμα που προστέθηκε εκεί μετά την οθωμανική κατάληψη. Το ίδιο είχε συμβεί με το πενταγωνικό οχυρό έξω από τη Φορτέτζα, το οποίο είχε ως βασικό σκοπό να υποστηρίξει την κεντρική πύλη του φρουρίου, που ήταν εξίσου ευάλωτη, όπως είχε αποδειχτεί κατά τις δύο πολιορκίες του έτους 1646. Θα συνεχίσουμε στις επόμενες «Αναδιφήσεις».

Το βιβλίο «Οι Άγιοι Τέσσερις Μάρτυρες του Ρεθύμνου»...

Οι επέτειοι είναι χρήσιμες όταν, εκτός από το να φέρνουν στη μνήμη ιστορικές και θρησκευτικές στιγμές, προσθέτουν νέα γνώση γι' αυτές. Αυτό δεν συνέβη με την επέτειο της διακοσιετηρίδας από την επανάσταση του 1821, οπότε πολύ λίγα νέα στοιχεία μπορούσαμε να γευτούμε για τον τόπο μας, κυρίως μέσω της ημερίδας που είχαμε διοργανώσει στο Λαογραφικό Μουσείο και των Πρακτικών της που εκδόσαμε με τον τίτλο «Το 1821 και το Ρέθυμνο». Δυστυχώς δεν συνέβη το ίδιο και την επόμενη χρονιά, οπότε η επέτειος του Μικρασιατικού Πολέμου δεν κατάφερε να προσθέσει αξιόλογη νέα γνώση. Ευτυχώς η επέτειος που διανύουμε, της διακοσιετηρίδας από την καρατόμηση των Τεσσάρων Μαρτύρων, δεν πέρασε και αυτή ανεκμετάλλευτη.

... και ο ακούραστος ερευνητής Κωστής Ηλ. Παπαδάκης

Πέραν της Ημερίδας της ΙΛΕΡ, στην οποία έχουμε ήδη αναφερθεί, σημαντική νέα γνώση προσέφερε το βιβλίο του ακούραστου ιστοριοδίφη Κωστή Ηλ. Παπαδάκη, με τον τίτλο «Οι Άγιοι Τέσσερις Μάρτυρες του Ρεθύμνου». Το σπουδαιότερο όμως που προσκόμισε το βιβλίο αυτό είναι η συστηματοποίηση της υπάρχουσας γνώσης, με αναλυτική αναφορά σε κάθε περιστατικό του βίου, του μαρτυρίου και της μετέπειτα λατρείας των αγίων. Είχα αφιερώσει στο παρελθόν μια σελίδα «Αναδιφήσεων» στην προσφορά του συγγραφέως στον τόπο μας και στην επιστήμη συνολικότερα και η πρόσφατη κυκλοφορία επιβεβαίωσε όλες τις εκτιμήσεις που είχα διατυπώσει εκεί. Και εις άλλα με καλό, οτρηρέ θεράποντα της ιστορίας, Κωστή Παπαδάκη!

* Ο Χάρης Στρατιάδακης είναι Δρ. Παιδαγωγικής-ιστορικός ερευνητής-συγγραφέας, strharis@yahoo.gr, 2831055031